

Csukás István meséinek éltető humora

Jelképesnek tekinthető, hogy Csukás Istvánt az egykori Ifjúsági Kiadó szerkesztője, Kormos István terelte a gyermekírói pályára: 1967-ben megrendelt tőle egy mesekönyvet (*Egy szürke kiscsacsi*).

Azóta eltelt több mint három évtized, s Csukás pályája töretlenül ível fölfele. Közel száz saját gyermekkötetet tudhat magáénak. Bizonyította, hogy méltó a nagy költő bizalmára. Sőt azon írók táborához tartozik, akik fáradhatatlanul és következetesen emelik fel hangjukat a gyermek- és ifjúsági irodalom ügyéért.

Páratlan termékenységgel és ötletességgel születnek a felnőttek és a gyermekek körében egyaránt népszerű mesefigurái. Az író sikeréhez nagyban hozzájárult az a tény, hogy a televízió és a film felfedezte Csukást, és sorra rendelte tőle a meséket. Így rövid időn belül nagyszámú közönség ismerhette meg a kommunikációs csatornákon keresztül Mirr Murr, a kandúrt, a falánk Gombóc Artúrt vagy Süsüt, az egyfejű sárkányt.

Szakonyi Károly Csukás költői erejével magyarázza a siker titkát: „Ahogy lírájában, itt is a valóságból absztrahál. A mese boldog lehetőség a kedélyes, nagy nevetetésre, a vidám gyermeki csapongásra. A fantázia korlátlan szabadságot nyer, de lám mégsem hája át a logika és a lélektan határait.”¹

MESE A MESÉBEN

Dolgozatom tárgya: a nyelvi humor főbb típusainak a vizsgálata hat Pom Pom mese alapján. Ezek a következők: *Szegény Gombóc Artúr*; *A Radírpók*; *Festéktüsszentő Hapci Benő*; *A bátor Tintanyúl*; *Madárvédő Golyókapkodó és A civakodó cipőikrek*. Bevezetőül néhány szó a mesék keletkezéséről és főbb sajátosságairól.

A *Legkisebb Ugrifüles* huszonhat részes televízió-sorozat után a Pom Pom is megrendelésre íródott. Csukás így vall róla: „Nekem természetesen mindegyik mesém, mindegyik figurám a kedvencem, az is, amelyik kevésbé sikeres, úgy vagyok velük, mint a szülő a gyermekeivel. De azért mégis a Pom Pom a legkedvesebb! Tudom, hogy nem illik dicsekedni egy jól sikerült ”gyerekekkel”, de nem tetek róla: nagyon a szívemhez nőtt. Talán ezt érezte meg Sajdik Ferenc is, aki zseniálisan továbbálmódta, továbbbrazjolta. És persze Dargay Attila is, aki rendezte a filmet.”²

Az általam kiválasztott mesék 1983-ban jelentek meg a *Pom Pom* meséi című gyűjteményes kötetben. Formájukat tekintve a mesék közös vonása a keretelbeszélés, vagyis beágyazott mesebetétekből épülnek fel.³

A *Festéktüsszentő Hapci Benő* kivételével az író mintegy kiszól az olvasóhoz, megteremtí a mesei alapszituációt a mesei kettős tudatra építve:

„Hogy kicsoda Pom Pom? Hogy nem ismeritek? Ó, igazán senki sem ismeri, mert hol ilyen, hol olyan!...”⁴

A történeteknek két állandó szereplője van: Bogyó, az iskolás korú kislány és elválaszthatatlan barátja, Pom Pom. Visszatérő szereplő Gombóc Artúr, míg a Radírpók, Festéktüsszentő Hapci Benő, a civakodó cipőikrek csak egy-egy mesebetétben lépnek színre.

Az indító helyzet, az érzelmi alapszituáció többféle lehet: Pom Pom általában fel akarja vidítani, meg akarja nyugtatni barátját (*A Radírpók*, *A bátor Tintanyúl* stb.), vagy egyszerűen csak szórakoztatja a kislányt (*Szegény Gombóc Artúr*). Az átváltozásra mindig képes, de leginkább egy szörsapkához hasonlító Pom Pomnak kettős szerepe van. Egyrészt vidámabbá, elviselhetőbbé teszi Bogyó szürke hétköznapjait, másrészt átveszi az írótól a mesélő szerepét; így – mintegy – az ő beavatása révén juthat el az olvasó a képzelet, a lerombolt határok világába.

A mesék eseménysora általában pozitív kimenetelű, gyakran csattanóval végződik (pl.: *A Radírpók*, *A bátor Tintanyúl* stb.). Csukás többször él inverz megoldással. A környezetének csak bosszúságot és kellemetlenséget okozó Radírpók (Bogyó segítségével) rádöbben arra, hogy a telefirkált falakat, a telerajzolt kerítéseket is leradírozhatja. Ha pedig belép a Köztisztasági Hivatalba – mindenki meglepődésére rádírozhat. Ugyanezt a komikus helyzetet teremti meg az író *Festéktüsszentő*

Hapci Benő történetében is. A közutalat tárgya egy váratlan fordulattal a város kedvence lesz. A békés polgárok piktorává lép elő, aki átfesti, renoválja az épületeket, s már-már művészi alkotásokat „tüsszent”. Hát ilyen egyszerű ez! – sugárik át a papíron a kimondatlan igazság. Nincsenek haszon-talan teremtmények, pusztán a célokat kell helyesen megválasztani. Csukás antropomorfizált teremtményei emberi magatartásformákat testesítenek meg. Gombóc Artúr például szenvedélyesen szereti a csokoládét, olyan, mint egy falánk kigyerek. A civakodó cipőikrek története pedig a gyakran ok nélkül megtestesülő testvérekre emlékeztet.

Csukás meséinek meghatározó esztétikai minősége a humor, amelynek megkülönböztető vonása az, hogy az általa kiváltott érzelmekben nincsen elutasítás, kivülálló fölény. A humoros jelenséget megértjük, megbocsátjuk. Csukás az alapjában véve pozitív hősök gyengeségeit teszi nevetségessé: Gombóc Artúr mértéktelen csokoládéevésért, Radírók állandó rádiózási kényszerét, Festéktüszsentő korlátlan hapticizását. Az alkotó azonosulni tud az ábrázoltakkal. Nála a humor olyan nézőpont, szemlélet, amely elnéző mosollyal, jóakarattal tekint a visszás, helytelen jellemvonásokra és körülményekre. Gyermekszereplőjét, antropomorfizált állatait és különös teremtményeit a szellem derűje hatja át.

Nyelvi humorának egyik legfontosabb forrása a névkomikum. Csukás a Pom Pom mesék teremtményeit maga alkotta tulajdonnévvel látta el, megteremtve ezzel azt az asszociációs szálat, melynek segítségével a figurához a beszélő név által sajátos egyéniséget, egyedi „személyt” vagy személyszerepet képzelünk, képzelhetünk. „A szoros értelemben vett irodalmi névadás legegyszerűbb módját az a típus képviseli, amely tisztán fogalmi hatással, a név közzsói jelentésével akar jellemezni. Tolnai Vilmos beszélő vagy leíró neveknek nevezi.”⁵

A jellemnevek csoportjába tartozik például Bogyó, Pom Pom, Gombóc Artúr. Rendkívül szellemes, találó *Gombóc Artúr* neve: a madár feltűnő testi tulajdonsága hangsúlyozódik ki. Az Értelmező kéziszótár jelentése szerint a gombóc = apró termetű, kövér ember.⁶ A név hangulatának megelevenítő, láttató ereje van – a befogadó humorérzékétől függően – hangulathullámokat és képzettársításokat indíthat el. (Pl.: Kerek, mint a gombóc; Gurul, mint a gombóc.) Az *Artúr* – szokatlan, ritkán használatos keresztnév, a vezetékével együtt még fokozza a humoros hatást. Az *Artúr* kelta eredetű név, egy régi angol király nevéből vált ismertté. Nálunk az utóbbi évek névdivatja által lett közkeletesebb.⁷

Szintén a jellemnevek csoportjába tartoznak a hosszabb, összetett névalakváltozatok. (Pl.: *Festéktüszsentő Hapci Benő; Madárvédő Golyókapkodó*.) Ezek a nevek jelzik, hogy nem mindennapi teremtményekkel van dolgunk. A magán- és mássalhangzók számaránya is a névhangulat forrása lehet, amely felkelti a jellem lényegi mivoltát. *Festéktüszsentő Hapci Benő* nevében a magas magánhangzók túlsúlya derűt kelt. A humoros hatás fokozódik a haptici (= a tüszsentés hangját utánzó mondatzó) beékelésével.

A humoros ábrázolás átfogja a meséket. A nyelvi humor leginkább a mondaton belül jelentkezik. Leggyakrabban alkalmazza Csukás a mondatstruktúra szemantikai vonatkozásából adódó nyelvi humort.

Néhány példa az azonos jelentésű mondatrészek halmozására, itt szinonimákat használ.

„És mi volt a legnagyobb bánata Gombóc Artúrnak? Hogy minden hiába, mert csak *hizik*, csak *kövéredik*, csak *dagad*, pedig keményen és összepréselt csőrrel fogyókúrázik.”⁸

Vagy:

„*Ügettek, siettek, loholtak* vissza a madárkereskedéshez.”⁹

És hangozzék el az egyik leghumorosabb ismétlés, amely a „képtelen” jelzők beiktatásával a téma teljes kimerítéséhez vezet:

„Gombóc Artúr a világon mindennél jobban szerette a csokoládét. Ha megkérdezték tőle, hogy milyen csokoládét szeret a legjobban, habozás nélkül fújta, mint aki éjjel-nappal ezen tőri a fejét. A *kerek csokoládét*, a *szögletes csokoládét*, a *hosszú csokoládét*, a *rövid csokoládét*, a *gömbölyű csokoládét*, a *lapos csokoládét* és minden olyan *csokoládét*, amit csak készítenek a világon.”¹⁰

A mondatok képtelen logikája többnyire a furcsa következtetésekből és az álfeltételekből adódik.¹¹

Példa az előbbire:

„Addig is, míg elindulnak, majszolgatta a csokoládét, illetve fogyókúrázott, mivel semmi mást nem evett csak csokoládét!”¹²

Álfeltételre példa:

„Már azt hittem, hogy nem jössz! És amikor jöttél, azt hittem, hogy továbbmész.”¹³

Szokatlan egyénileg alakított nyelvi szerkezetekre is találunk példát.

„Pom Pom füttyögött meg *özött* meg *húzott* meg *nahátozott*.”¹⁴

Az ó, a hü, a nahát – csodálkozást kifejező indulatszavak. Az író z-képzővel látja el, így egyedi, szokatlan alakváltozatokat eredményez. Mai nyelvünkben találunk egyébként példát arra, hogy ez a szóképzés meghonosodott – a jajgat esetében.

Másik példa:

„Az oroszán vastag hangon röttyögött meg kuncgott: höhö.”¹⁵

A röttyögött (a röhög ige alakváltozata), a szövegkörnyezetben válik érthetővé és többletjelentés-hordozóvá. Jelentéstartalma: a ‚magán nem tud uralkodni a nevetéstől’ árnyalatait hordozza, felidézve az akusztikai hatást a nyers, vulgáris röhög igével szemben (vö. röhécsel, röhögcsél, röhingcsél). A nevetés intenzitása csökken, a kuncgog: ‚magában, mintegy befelé fordulva nevetgél’, ennek az akusztikai meglevenítője: a höhö hangsor, amely a hehe... nevetésutánzásnak az e: ö megfelelés révén öblösebb, „oroszlánosabb” kifejezője.

Szavak kontaminációjára példa:

„És amarra csúzlíznak meg = zugattyúznak.”¹⁶

A cselekvés hangalakja motiválja a másik igealak létrejöttét. A csúzli más néven parittyá, valamint a -tyú; -tyű képzővel analógiás szóképzés történhetett.

A szokatlan szóösszetételeket kedveli Csukás. A civakodó cipőikrek című mesében a lábbelik összevesznek, és egymást pocskondiázzák:

„Te tyúkszemdörzsölő! Te kaptafapusztító!”¹⁷

Önmagában az a tény, hogy a cipők, mint tárgyak egyébként nem tudnak beszélni, itt pedig veszekednek – már humoros. Az író fokozza a hatást azzal, hogy nem egymással szembeni látható negatív tulajdonságokat vágnak egymás fejébe, hanem szóhasználatukkal az emberi világba visznek át. Az élő és élettelen világszférák érintkeznek, összemósódnak. A szokatlan szóösszetételek időfolyamatot is képesek érzékeltetni. Egy rossz cipő miatt tyúkszem keletkezhet az ember lábán, majd azt irritálja, dörzsöli a lábbeli. Ám, amíg ilyen kellemetlenséget okoz viselőjének, addig hosszabb időnek kell eltelnie. Ugyanez vonatkoztatható a kaptafapusztító szóösszetételre is. Ezt a folyamatosságot, a jelenbeliséget a folyamatos melléknévi forma asszociálja, miközben a figyelmet a civakodás egyedi-, bántó-, sértő-, de nem durva meglevenítésére irányítja.

Az itt bemutatott példák csupán szemléltető jellegűek, nem a teljesség igényével soroltam fel őket. Annak illusztrálását szolgálta, hogy Csukás bőségesen él a Pom Pom mesékben a nyelvi humor adta lehetőségekkel.

Befejezésül a szerzőnek az egyik ideillő, időtálló és dolgozatom témáját is aktualizáló gondolatát idézem: „Ami az én derűmet illeti, az elszánás. Én egyszer elhatároztam magamat, és azóta lehetőleg csak derűs, életvidám meséket próbálok írni. Annyi életörömet kell belegyömöszölni a gyerek fejébe, amennyit csak lehet, hogy 45–50 éves koráig kibírja valahogy.”¹⁸

JEGYZETEK

1. Idézi P. Kovács Imre: A költészet és mesevilág realizmusának gyönyörűsége. Tanító. 1994/7. szám, 47. o.
2. Csukás István: Hogyan lettem gyermekíró? In: Cs. I.: Költők éhkoppon, Bp., Osiris, 1996. 63. o.
3. Thomka Beáta: A keretelbeszélés változatai. In: T. B.: A pillanat formái, Ujvidék, 1986. 65–70. o.
4. Csukás István: Szegény Gombóc Artúr. In: Pom Pom meséi, Bp., Móra Könyvkiadó, 1983. 7. o.
5. Kovalovszky Miklós: Az irodalmi névadás, Magyar Nyelv, 1934. XXXI. 277. o.
6. Magyar értelmező kéziszótár, Bp., Akadémiai Kiadó, 1972. 467. o.
7. Ladó János: Magyar utónévkönyv, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990. 133. o.
8. Csukás István: Pom Pom meséi... 11. o.
9. Uo.: 65. o.
10. Uo.: 9–10. o.
11. Vö. Nagy Ferenc: A nyelvi humor főbb típusai, Magyar Nyelvőr, 1969/1. 10–22. o.
12. Csukás István: Pom Pom meséi... 26. o.
13. Uo.: 42. o.
14. Uo.: 169. o.
15. Uo.: 117. o.
16. Uo.: 146. o.
17. Uo.: 179. o.
18. Szunyogh Szabolcs: Beszélgetés Csukás Istvánnal, Köznevelés, 1993. 41. szám, 4–5. o.